

Török Csaba

Szabó Ferenc: *A Vatikán keleti politikája közléről. Az Ostpolitik színe és visszája* (Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány–L'Harmattan, Budapest 2012)

A kommunizmus szerepének tudományos vizsgálata számos publikációt eredményezett már hazánkban. A levéltári anyagok megismerése, a kutatási eredmények és a külföldi forrásokhoz való hozzáférés fényében egyre részletgazdagabb és árnyaltabb képet kapunk erről a negyedfél évtizedről. Mindazonáltal állandóan beleütközünk abba a sajátos gátba, amit a történelem velünk élése jelent: egyrészt a tudósok nem egyszer ítélik meg, moralizálnak, sematizálnak; másrészt a befogadó közönség is erős érzelmi reakciókat mutat. Mindemögött ott áll az aktuálpolitikai haszon és érdek, másrészt azonban a kibeszéletlenség súlyos terhe, a sebesült identitás. Mindez még nyilvánvalóbb akkor, amikor a kérdés egyházi vetületeit kezdjük el szemügyre venni, ahol kikerülhetetlen a történelmi tettek eszmei, spirituális vagy hittani-morális vetülete, hisz egyfelől ez határozta meg a történelmi szereplők cselekvését, másfelől pedig a mai vallásilag elkötelezett ember is ily módon értékeli és kategorizálja az ismereteit. A történelmi kutatások erre a vetületre természetesen legtöbbször nincsenek tekintettel, ami viszont azt eredményezi, hogy az egyház tisztán intézményszerű szereplőként jelenik meg az írásokban, amelyet (reál)politikai elvek vezéreltek a fellépésében. Ily módon például XII. Pius pápa, vagy Mindszenty József és Lékai László bíborosok értékelése megdöbbentő kettősséget és polarizáltságot mutat.

Épp ezért szükséges és időszerű, hogy a katolikus–kommunista viszonyt, illetve annak konkrét magyarországi módozatát szellemtörténelmi és valláselméleti szempontból is vizsgálat tárgyává tegyük. Erre vállalkozott Szabó Ferenc jezsuita, a Vatikáni Rádió egykori szerkesztője, teológus és író, akinek Prohászka- és Pázmány-monográfiái, illetve vallás- és bölcsélet-történelmi témájú írásai ismertek az érdeklődő olvasók előtt. Most kor- és szemtanúként, a '60–'90-es évek vatikáni rádiósaként nyilatkozik meg. Írása azonban nem memoár: hatalmas anyagot gyűjtött ugyanis egybe, felvonultatva a történettudományi publikációk java mellett a filozófiai és teológiai irodalmat is. Forrásai gazdagok: a magyar irodalom mellett merít a francia, olasz, német és közép-kelet-európai kutatók eredményeiből is. Személyes emlékei, meglátásai így szervesen épülnek bele a tudományos vizsgálódás adataiba és következtetéseibe, ugyanakkor árnyalják azokat és segítik helyes értelmezésüket.

A kötet I. része (*Párbeszéd az ateistákkal – harc az ateizmus ellen*) különösen is értékes a vallástudományi vizsgálódás szempontjából, hiszen itt tárul fel előtünk az a szellemtörténelmi kontextus, amely megelőzte, megalapozta és egyáltalán lehetővé tette a későbbi Ostpolitikot. A kommunizmus ugyanis nem 1945 után került eleven (és fájó) kapcsolatba a katolicizmussal. E viszony jóval korábban megkezdődött. A 19. századi gyökerekről a témától való távolság okán

nem szól részletesen a szerző (például a párizsi kommün, a keresztényszocializmus születése, az első szociális enciklika: *Rerum novarum*), ám világosan rámutat az I. világháború utáni történelmi folyamatokra, amelyek elvezettek XI. Pius pápaságának egy sajátos tényéhez: a náciizmus és kommunizmus öt nap eltéréssel történő elítéléséhez, a *Mit brennender Sorge* (1937. március 14.) és a *Divini Redemptoris* (március 19.) kezdetű enciklikák kiadásához.

A történelmi események és a hivatalos egyházi politika szintje mellett azonban filozófiai és teológiai érlelődésre is sor került ebben a korszakban. Kibontakozott az ateista humanizmus (lásd H. de Lubac katolikus oldalról született értékelését: *Le drame de l'humanisme athée*, 1944), amely programmá tette az „Isten halála” tézist, az Isten nélküli ember képét. Csakhogy a történelmi tapasztalatok – a második világháború és a holokauszt – súlyos kérdéseket vetettek fel, amelyek még tovább erősödtek, amikor Szolzsenyicin (a GULAG-ról szóló beszámoló szerzője) és mások leleplező írásai nyomán előbb Franciaországban (az „új filozófusok”), majd másutt is megjelentek a kommunizmussal szembeni kritikus hangok. Legkésőbb ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy a „frontvonal” nem egyszerűen az istenhívők és az ateisták között húzódik. Ez azonban feltárta annak szükségességét, hogy a valós és értékorientált, az embert szem előtt tartó párbeszéd bontakozzék ki a felek között. Így jutunk el például az 1986-os, a Magyar Tudományos Akadémia és a vatikáni Nem Hívők Titkársága által szervezett *Társadalom és etikai értékek* című konferenciához. Az európai szellemtörténet eme összetett és napjainkig is ható folyamatát Szabó Ferenc érzékenyen és a fontos összefüggéseket világosan feltárva mutatja be kötetének I. részében.

A II. és III. rész két konkrét pápához (VI. Pálhoz és II. János Pálhoz) kapcsolódóan vizsgálja a Vatikán keleti politikáját. Kiviláglik, hogy a XII. Pius neve által fémjelezett korszak lezárulta után nem csak valamiféle pragmatikus politikai látásmód megjelenésével kell számolnunk, hanem a katolikus teológiában fellépő fordulattal is. XXIII. János, a II. Vatikáni zsinat egybehívója a béke kulcsfogalma köré szervezte pontifikátusát (*Pacem in terris* enciklika), s ez konkrét lépésekben is megmutatkozott (közvetítési kísérlet a kubai válságban, kapcsolatfelvétel a Szovjetunióval, Hruscsov lányának vatikáni látogatása). A béke elősegítésére végzett munkája során felismerte, hogy alapvetően szükséges az eltérő szellemi, ideológiai álláspontok közötti kapcsolatfelvétel és a közös pontok ki-kristályosítása.

VI. Pál volt az, aki filozófiai alapon is kidolgozta a katolikus egyház álláspontját. Külön monográfiát érne meg Montini pápa szellemének, bölcséleti műveltségének az elemzése, hiszen milánói polgári, a közéletben aktívan résztvevő családból származott, s fiatalsága óta kapcsolatban állt a legjelentősebb (nem csak katolikus) francia és német filozófusokkal. A perszonalizmus és a dialóguselmélet teológiai forrassá váltak számára, ahogyan ez első enciklikájában visszatükröződik, amely az *Ecclesiam suam* címet viseli, s amelyben így ír: „Az egyháznak párbeszédbe kell lépnie azzal a világgal, amelyben él. Az egyház a szó, az

egyház üzenet, az egyház dialógus” (nr. 67). Szabó Ferenc az Utószóban rámutat, hogy az Ostpolitik tulajdonképpen ennek a filozófiai-teológiai látásmódnak a szülötte, a VI. Pál-i elmélet egyházpolitikai gyakorlatra váltása.

Természetesen II. János Pál pápasága több szempontból változást hozott. Szemben az Ostpolitik igen negatív megítélőivel azt kell mondanunk, hogy a lengyel pápa, aki saját bőrén tapasztalta meg a keleti politika „színét és visszáját”, már azzal is állást foglalt, hogy az Ostpolitik „atyját”, Agostino Casarolit bíboros államtitkárává nevezte ki, s gondoskodott a megkezdett kelet-közép-európai út folytatásáról. Mindebben természetesen már más szempontok vezérelték, mint VI. Pált. A lengyel nemzeti identitás és a kommunizmus elleni okos és gyakorlatias küzdelem II. János Pál pontifikátusa idején – köszönhetően a változó világpolitikai helyzetnek is – új hangsúlyokat hoztak. Szabó Ferenc innentől (és nem például az 1964-es vatikáni–magyar megegyezéstől) számítja az alapvető vatikáni fordulatot. Már nem a béke és dialógus ügye, egyfajta teológiai látásmód „diplomáciába ültetése” volt ez az új korszak, hanem a mind határozottabb, politikai szinten is megvalósuló fellépés a rogyadozó kommunizmus ellenében. Szabó részletesen kitér arra a folyton felmerülő kérdésre, vajon Wojtyła pápa (s a Vatikán) anyagilag is részt vett-e a lengyel Szolidaritás támogatásában, vagy csak erkölcsi-politikai segítséget nyújtott, másrészt bemutatja azt is, hogy a ’80-as években miként változott a helyzet Magyarországon.

A kötet a IV. részben szempontokat nyújt az Ostpolitik mérlegeléséhez. Túl a közismert magyar neuralgikus pontokon (békepapság, Bulányi György és a Borkor-mozgalom, Kádár és a Vatikán, Lékai és a „kis lépések politikája”) alaposan elemzi Mindszenty József szerepét. Ez a konkrét példa is megmutatja, hogy mekkora hatással bír a történelmi eseményekre akár a személyes gondolkodásmód, akár a mindennapos emberi tapasztalat (Mindszenty egyházképe és egyházpolitikája). Ezért is lehet oly nehéz egységes vagy legalábbis konvergáló álláspontot kialakítani a Mindszenty-ügy kapcsán a történészek és az egyháziak között.

A kötet V. része (*A végkövetkeztetéshez*) első fejezetében az utókor véleményeit sorakoztatja fel Mindszenty kapcsán, majd a második fejezetben az Ostpolitik mint Realpolitik kritikáját nyújtja. Az *Utószó* végkicsengése egyértelmű, s itt a kötet kilép a történettudomány által befogható szempontok sorából. Az 1989-es rendszerváltozás egyetlen fél év alatt többet ért el, mint a diplomácia és a kis lépések évtizedek alatt. Az egyháztörténelem utólagos ítélete (nem meglepő módon) a „diplomácia egyháza” ellenében a „vértanúk egyházát” emeli fel. Hiszen a zsinati nyitásnak, a béke keresésének és a párbeszédnek egy módja volt, lehetett volna az Ostpolitik, de „a dialógus sohasem jelentheti a megalkuvást, a keresztény önazonosság feladását, a nézetek összemosását” (301.).

Szabó Ferenc kötete értékes összegzés és hasznos ösztönzés ennek a nehéz korszaknak az alaposabb, szellem- és teológiatörténeti szempontból való vizsgálatára, amely kiegészítheti, pontosíthatja a történeti kutatást, s segíthet az elért tudományos eredmények kiegyensúlyozottabb értelmezésében.*

*Az ismertetés megjelent a *Vallástudományi Szemle* 2013/1. számában.